

Пена Л. І.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

ЦІКАВО ПРО МОВУ ТА МОВОЗНАВСТВО (РЕЦЕНЗІЯ НА НАУКОВО-ПОПУЛЯРНЕ ВИДАННЯ К. А. БУЛАХОВСЬКОГО «ЦІКАВЕ МОВОЗНАВСТВО»)

Здавалося б, усі ми знаємо мову ще з колиски, вчимо її у школі, послуговуємося нею щодня, але мова – складна річ, що приховує від нас чимало таємниць. Розкрити їх, пірнути, ніби батискаф на дно океану, у її глибини нам допомагає цікава й чарівна галузь знань – мовознавство.

Кирило Булаховський

Однією з найбільших таємниць у світі вважають мову. Навчившись вимовляти перші слова, людина впродовж усього свого життя має справу з мовою, з раннього дитинства до глибокої старості невіддільно пов'язана з нею. За словами І.Р. Вихованця, мова – це «єдине знаряддя, що вивисше людину над світом, робить її нездоланною в пошуках істини... Кожен день дає нам урок пізнання. І завжди і скрізь наш учитель – мова».

Тим, хто цікавиться мовою та всім, що з нею пов'язано, адресоване науково-популярне видання К.А. Булаховського «Цікаве мовознавство». Мова, без сумніву, є першим геніальним винаходом (чи все-таки даром?) людства. Її значення як для окремої людини, так і для суспільства загалом важко переоцінити. Як основний засіб спілкування, обміну інформацією, пізнання, впливу, як скарбницю досвіду багатьох поколінь, як основу духовного багатства мову досліджує лінгвістика та «розгалужена система різноманітних дисциплін, що вивчають мову і народ, мову і психіку людини, мову і процеси пізнання, мову і комп'ютер тощо» (с. 8).

У рецензованій книзі вміщено понад 50 порівняно великих за обсягом, однак інформативно насичених розповідей про найрізноманітніші прояви людської мови, її аспекти, деякі фонетичні, морфологічні, синтаксичні особливості української мови. Описуючи лінгвальні явища, автор наводить ілюстрації з багатьох мов світу минулого та сучасності: англійської, арабської, давньогрецької, давньоіндійської, іспанської, китайської, латинської, німецької, староскандинавської, старослов'янської, турецької, французької, хорватської та низки інших. На сторінках книги читач знайде відомості не тільки про «живі мови, що виникли природним шляхом», а й про штучні, зокрема есперанто, яка є найпоширенішою. Автор висловлює свої міркування про екзомови, які гіпотетично могли б існувати на екзопланетах (від давньогрецького *exo*, що в перекладі означає «зовні, поза (чимось)»). Науковець доступно розповідає про мертві мови, про причини їх відмирання та про значення цих мов для сучасності. Цікавими є міркування лінгвіста про взаємозв'язки мови, мовознавства й математики. Недаремно ж

народна мудрість говорить: «Не знатимеш граматики – не втнеш і математики».

Інформативно наповненою є частина книги, присвячена зародженню й розвитку письма як способу передачі звукового мовлення у просторі та часі. Письмо вважають другим (після звукової мови) геніальним винаходом людства. Автор цікаво й науково обгрунтовано розповідає про єгипетські ієрогліфи, які свого часу зумів розшифрувати французький філолог Жан-Франсуа Шампольйон («Письмо фараонів»).

Відомості про клинопис, який образно називають латинцею Стародавнього Сходу, і про роль у його розшифруванні звичайного німецького гімназійного вчителя Георга Фрідріха Гротефенда вміщені в розповіді «Письмо на глині».

Про значення та працю іспанського місіонера ченця-францисканця Дієго де Ланди (XVI століття) та історика й етнографа Юрія Кнорозова (XX століття) у справі розшифрування ієрогліфіки майя читаємо в розповіді «Код майя», адже, за словами Юрія Кнорозова, «те, що створено одним людським розумом, не може не бути розгадано іншим».

Самобутнє письмо ще одного народу Центральної Америки є предметом розгляду в частині «Золото ацтеків».

Про вождя індіанського племені черокі, який створив письмо для своїх одноплемінників та іменем якого названі могутні дерева секвої, ідеться в розповіді «Вождь червоношкірих».

Писемності тубільців одного з островів у південно-східній частині Тихого океану присвячено розповідь «Таємниця острова Пасхи».

Роль видатного російського філолога німецького походження Олександра Востокова (справжнє його прізвище Остенек) у дослідженні кириличного письма коротко висвітлена в частині «Розгадана таємниця загадкових букв».

У розповіді «Мова зниклого народу» автор характеризує писемність етрусків – найбільш таємничого народу Апеннінського півострова, що сьогодні є територією Італії.

Мову й письмо піктів автор аналізує в розповіді «Мова розмальованих людей».

В українській та інших мовах функціонує вислів «китайська грамота» для позначення чогось важкого або не доступного для розуміння чи сприйняття. Походження цього виразу та його тісний зв'язок із писемністю з'ясовано в розповіді з однойменною назвою – «Китайська грамота».

У «Листах з Індії» автор знайомить читачів зі стародавньою літературною мовою індійців – санскритом, що має багато схожих рис із географічно віддаленими європейськими мовами. Порівняння священної мови (саме так називають санскрит індійці) з європейськими стало поштовхом до виникнення

¹ Булаховський К.А. Цікаве мовознавство. 2-ге вид., перероб. і розшир. Львів: Апірорі, 2019. 200 с.

порівняльно-історичного мовознавства (компаративістики), суть якого полягає в порівнянні фонетичного, лексичного й граматичного матеріалу споріднених мов та в пошуку спільних елементів у них.

З розповіді «Мумії пустелі» дізнаємося про дві тохарські мови (А і В), якими розмовляли на північному заході Китаю, та їхню писемність.

З метою з'ясування екстралінгвальних причин виникнення писемності науковець вдається до розлогих описів територіальних, рельєфних, кліматичних та інших особливостей місцевостей, де зароджувалися мови (а разом із ними й письмо), наводить історичні факти із життя особистостей, які мали стосунок до створення певних систем письма в сиву давнину або ж до їх розшифрування в ближчі до нас часи.

На сторінках видання читач знайде цікаву розповідь про внутрішню форму слова – ознаку, яка лежить в основі найменування реалій навколишньої дійсності, а також про те, що в мові є слова з прозорою внутрішньою формою та такі, які втратили її («Про що розповідає назва»). Автор застерігає, що внутрішню форму слів не варто сплутувати з їх походженням, яке досліджує етимологія («До джерел слова»).

Цікаву й корисну інформацію про секрети та проблеми перекладу як досить давнього виду людської діяльності, про його види дізнаємося з розповіді «Секрети перекладу».

«Дивовижний наголос» знайомить читача з типами наголосу за різними ознаками (силовий, довготний, тонічний; постійний і вільний, рухомий і нерухомий; головний, додатковий, побічний; логічний, емпатичний тощо).

Якщо говоримо про мовні запозичення, то насамперед маємо на увазі лексичні елементи. У розповіді «Звук-прибулець» читаємо: «Запозичення ж звука – подія унікальна, адже звуки утворюють такий собі “союз”, куди стороннім зась. Звукові “союзи” залишаються стабільними й незмінними впродовж століть» (с. 142). А різні фонетичні зміни (комбінаторні та позиційні), яких зазнають звуки, оскільки вимовляються не ізольовано, а в потоці мовлення, автор описує в рубриках «Непосидючі звуки» (про метатезу) і «Слова з протезами» (про протезу).

Вміщені у книзі також розповіді про деякі специфічні риси українського словотворення («Такі цікаві однокореневі слова», «Заплутаний спосіб словотворення»).

Відомості про значення і своєрідність окремих українських слів різних лексико-граматичних розрядів автор наводить у розповідях «Двадцять, тридцять, але чому сорок», «Всюди-сущі займенники», «Забутий час дієслова», «У чому ж різниця» (про прикметники й дієприкметники), «Прислівники, що збивають з пантелику», «Особливі слова» (про вигуки).

З огляду на те, що, «на жаль, на нашому усному мовленні негативно позначається декілька чинників, а саме: вплив російської мови (її фонетика суттєво відрізняється від української), діалекти та письмо» (с. 138), лінгвіст дає деякі поради про те,

як позбутися поширених огріхів у своєму мовленні, у рубриці «Чи правильно ми вимовляємо слова». Ми цілком згодні з думкою мовознавця щодо важливості дотримання орфоепічних норм сучасної української літературної мови, адже, «як би добре людина не знала всіх правил, не володіла б словниковим і фразеологічним запасом, усе одно спотворена чи неправильна вимова справлятиме негативне враження на слухачів, бо звуки мови – це її оболонка, зовнішня форма. І вона має бути бездоганною» (с. 141).

Наведемо ще деякі заголовки розповідей із пропонованої книги, які стосуються культури українського усного й писемного мовлення, нормативного слововживання: «Чи правильно ми вимовляємо слова», «Що ми знаємо про акцент», «Чому ми так пишемо», «Не забудьте про велику букву», «Небажані слова», «Чужинці» в мові», «Екзотичні слова», «Валет теж істота», «Якого ж ти роду», «Відмінок, який кличе», «Чому не можна підписати наказ директором», «Підступний дієприслівник» тощо. Автор переконаний, що «для розвою української мови потрібно забезпечити її повноцінне функціонування не лише в освіті, науці, книговидавництві, теле- і радіоэфірі, державних закладах, а й у програмному забезпеченні та Інтернеті. Важливо також дбати про високу якість українськомовних джерел інформації» (с. 198).

Видання щедро ілюстроване: для кращого розуміння тексту в ньому вміщено велику кількість світлин місцевостей, писемних пам'яток та інших артефактів, портретів, репродукцій картин із зображенням історичних подій тощо. Для унаочнення й удоступнення теоретичного матеріалу автор наводить узагальнювальні та репрезентативні таблиці.

Оскільки К.А. Булаховський позиціонує книгу як науково-популярне видання, він обрав відповідний стиль викладу. Доступність, обґрунтованість, опертя на наукові дослідження вчених минулого й сучасності, достатня кількість прикладів-ілюстрацій для підтвердження теоретичних положень, пояснення використовуваних мовознавчих термінів, вдалі порівняння з метою пояснення складних мовних явищ і процесів, принагідні підрядкові коментарі – ось деякі авторські риси, які допомагають сприймати написане. Вважаємо, що автор, поставивши перед собою мету «показати в науково-популярній і доступній для широкого загалу формі багатогранність мовознавчої науки і, звичайно ж, самої мови як об'єкта її аналізу» (с. 8), повною мірою зміг досягти цього.

Що більше любиш, то більше хочеш пізнати, про те більше прагнеш дізнатися. Так є у взаєминах між людьми, так має бути й у зв'язку людини та мови. Натхнення й бажання пізнати мову, пірнати в її глибини та підніматися до її вершин постійно супроводжує як філологів за освітою, так і поціновувачів мови, для яких вона не є фахом. Одним із джерел, з якого можна почерпнути чимало інформації про мову в її багатстві й розмаїтті, є рецензована книга.